

Nina Grieg Riisnæs

Dronningen som kulturbærer

Hvilken rolle har dronninger spilt ved europeiseringen av den norske hoffkulturen i høymiddelalderen?

Bacheloroppgave i Lektorutdanning i historie

Veileder: Randi Bjørshol Wærdahl

Mai 2021

Nina Grieg Riisnæs

Dronningen som kulturbærer

Hvilken rolle har dronninger spilt ved europeiseringen av den norske hoffkulturen i høymiddelalderen?

Bacheloroppgave i Lektorutdanning i historie
Veileder: Randi Bjørshol Wærdahl
Mai 2021

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske og klassiske studier

Kunnskap for en bedre verden

Forkortelser:

DN: Diplomatorium Norvegicum

HHs: Håkon Håkonssons saga

K: Kongespeilet

LR: Liber Regalis

LK: Lanercost-krøniken / The Chronicle of Lanercost

Innhold

Innledning	3
Tema og problemstilling	3
Tidligere forskning	5
Nordisk forskning	5
Europeisk forskning	7
Kilder og metode	9
Europeiseringsprosessen og dronningens kulturelle rolle	11
Litteratur	12
Skikker og språk	17
Klesdrakt	20
Kroningsseremonien	25
Dronningens innflytelse	28
Konklusjon	31
Litteraturliste	34

Innledning

Tema og problemstilling

Siden historieskrivingens begynnelse, med Herodot, har historiefaget vært preget av fokus på formell politisk makt. Krig, allianser, institusjoner og styremåter står som nøkkelsestninger, der kulturelle og sosiale forhold reduseres til forklaringsverktøy.¹ Sammen med samfunnets patriarkalske tilnærming har dette ført til en skyggelegging av kvinners innflytelse og rolle i historielitteraturen. Selv med en vending mot den kulturelle og sosiale dimensjonen i historieforskning fra 1970-tallet, finner man at kjønnsforskningen fortsatt legger et stort fokus på kvinners politiske innflytelse og formelle makt som rådgivere, kongsmødre, o.l.² I denne oppgaven ønsker jeg å utfordre denne tradisjonen, og heller utforske kvinners rolle gjennom *kulturell* innflytelse, og flytte fokuset vekk fra den politiske makten som har dominert historieforskningen. Ved å undersøke kulturelle endringer gjennom skifter i litteratur, skikker, språk, og klesdrakter, og ikke lenger redusere kvinners innflytelse til kun hva de har av formell politisk makt, mener jeg vi vil få en mer omfattende og mer nyansert historieforståelse, og ikke minst et bredere syn på kvinners historiske rolle.

Det overordnede temaet for denne oppgaven vil være europeiseringen av det norske hoffet, og perioden begrenses til høymiddelalderen, og mer spesifikt 1250-1350. Bakgrunnen for dette er tredelt:

For det første markerer europeiseringsprosessen et markant kulturelt skifte i Norge. Som vi skal se senere i oppgaven innehar perioden overgangen til en ny litteratursjanger, nemlig den høviske ridderlitteraturen. Ridderkulturen, med et fokus på skikker og dannethet, begynner å få innpass i det norske hoffet samtidig som ritualer og seremonier blir viktigere.³ For det andre har europeiseringsprosessen lagt grunnlaget for en større kjønnsdebatt i nyere tid, der kvinners rolle før og etter har blitt kontrastert. Kjønnsforskning knyttet til vikingtid og tidlig middelalder fremmer kvinner som mer aggressive, eggende og hevngjerrig. Kvinner i høy- og senmiddelalder fremmes som «mykere», og mer høviske kontra tidligere.⁴ For det tredje er dette er periode der dronninger er lettere å identifisere, gjennom tronfølgerloven, som gjør det lettere å analysere innflytelse. Før tronfølgerloven er begrepet «drottning» ganske problematisk, da det ifølge Karoline Kjelsrud og Nanna Løkka kan ha to betydninger: «å være gift med en

¹ Sandmo, 2015: 31; 37

² Sandmo, 2015: 172; Parsons, 1993a: 1

³ Bagge, 2010: 170-171

⁴ Orning, 2017: 267

hersker, eller å være en selvstendig lederskikkelse».⁵ Da det fantes flere konger og høvdingar som i tillegg kunne ha flere koner i vikingtid og tidlig middelalder, medfører denne definisjonen et høyt antall dronningar og vage skiller. I høymiddelalderen ser vi også den første dokumentasjonen på kroningen av en norsk dronning, hvilket tydeliggjør både status og økt mulighet for innflytelse, samtidig som kroningene i seg selv kan anses som et produkt av europeiseringsprosessen.⁶

Det er enklere å danne et mer komplett bilde av dronningar, enn av kvinner generelt. Dette på bakgrunn av hvilket kildemateriale vi har tilgang på fra perioden. Samtidig sentrerer denne oppgaven rundt innflytelse og det vil i denne perioden være lite kontroversielt å påpeke at de mest innflytelsesrike kvinnene vil være de i høye posisjoner. Videre vil jeg i oppgaven argumentere for at kulturelle endringer, i denne perioden, starter fra toppen av samfunnsjiktet. For å kunne gå dypere inn i kildemateriale, og for å fremheve kvinnene fra det sjiktet der de mest omfattende kulturelle endringene synes, har jeg valgt å fokusere nettopp på dronningar.

I forbindelse med europeiseringsprosessen har jeg valgt ut fire områder jeg vil fokusere på: Litteratur; skikker og språk; klesdrakter; og kroningsseremonien. Jeg har valgt å begrense meg til disse områdene hovedsakelig av metodologiske årsaker. Det er disse områdene jeg har tilgang til å undersøke gjennom det vi har av kildemateriale fra perioden, hvilket er begrenset. Det finnes litteratur som dokumenterer hvilke verk de ulike dronningene eide, samt informasjon knyttet til oversettelse av disse verkene. Skikker og språk kan undersøkes ved hjelp av dokumenterte lærebøker og ved å se på oversettelser. Klesdrakter kan undersøkes gjennom analyse av kunstverk og skriftlige kilder. Samtidig finnes det samtidsbeskrivelser av flere av kroningsseremoniene fra denne perioden.

Dronningene som vil undersøkes er Margrete Skulesdatter; Margrete Alexandersdatter; Isabella Bruce; Eufemia av Rügen; og Blanka av Namur. Disse dronningene er valgt først og fremst fordi de levde i den tidsperioden der europeiseringsprosessen er anslått å ha vært sterkest, altså fra midten av det 13. århundre.⁷ Dette er også kronede dronningar, med unntak av dronning Margrete Skulesdatter, hvilket er relevant når jeg skal undersøke kroningsseremoniene. Til slutt er alle disse, også med unntak av dronning Margrete Skulesdatter, utenlandske dronningar, som kom fra henholdsvis Skottland, Skottland, Nord-Tyskland og Belgia. Dette gjør dem til interessante studieobjekter for kulturell overførsel, hvilket er en sentral del av europeiseringsprosessen. Grunnen til at jeg har valgt å ha med Margrete Skulesdatter på tross

⁵ Kjelsrud & Løkka, 2017: 12

⁶ Daae, 1906: 35

⁷ Bagge, 2010: 171

av at hun verken ble kronet eller var utenlandsk, er først og fremst at hun var dronning i starten av perioden der europeisk kulturell innstrømming begynte, samtidig som hun var gift med den største pådriveren for importen av europeisk tankegods, nemlig kong Håkon Håkonsson. Dronning Ingeborg Eriksdatter på sin side er ikke tatt med, på tross av at hun var dronning mellom dronning Margrete Skulesdatter og Margrete Alexandersdatter, og dette på grunn av metodologiske årsaker, da det finnes få til ingen kilder om henne i forbindelse med kulturell overførsel. Hun vil allikevel nevnes i tilknytning til kroningsseremoniene. Oppgaven vil hovedsakelig sentreres rundt hvordan de norske dronningene har påvirket europeiseringsprosessen ved hjelp av blant annet sin europeiske bakgrunn, samtidig som jeg vil gå inn på hvordan europeiseringsprosessen har påvirket dronningrollen i et kulturelt perspektiv. Problemstillingen er som følger:

Hvilken rolle har dronninger spilt ved europeiseringen av den norske hoffkulturen i høymiddelalderen?

I oppgaven vil jeg først gå gjennom metoden jeg har brukt når jeg har arbeidet med kildene mine. Deretter vil jeg redegjøre for de sentrale aspektene ved europeiseringsprosessen og dronningers kulturelle rolle. I oppgavens hoveddel vil jeg gå gjennomgå hver kulturdimensjon: Litteratur; skikker og språk; klesdrakter; og til slutt kroningsseremonier. Innenfor hver dimensjon, med unntak av kroningsseremonier, vil jeg ta for meg dronningene i kronologisk rekkefølge. I siste del av oppgaven vil jeg diskutere funnene fra analysedelen. Her vil jeg undersøke graden av innflytelse, samt se på mine funn i lys av utenlandsk forskning, ettersom den er mer omfattende enn den nordiske.

Tidligere forskning

Nordisk forskning

Selv om det finnes omfattende forskning knyttet til europeiseringsprosessen i Norge er forskningen på dronninger og deres rolle som kulturbærere mer begrenset. Historiker Sverre Bagge har som en del av prosjektet «Periphery and Centre in Medieval Europe» og «The Nordic Countries and the Medieval Expansions of Europe», skrevet boken: *From Viking Stronghold to Christian Kingdom* (2010). Denne boken omhandler statsformasjonen i Norge fra ca. 900 – 1350, og innehar forskning knyttet til europeiseringen av det norske hoffet. Her konkluderer Bagge med at den europeiske - og særlig den franske - hoffkulturen fikk en innpass i Norge gjennom litteraturoverførsel, skikkendring, riteinnføringer og endringer i kongens rolle. I forbindelse med europeiseringen er det kun to navngitte aktører i Bagges verk: Håkon

Håkonsson og Magnus Lagabøte. Kvinners rolle, eller dronningers mulige påvirkning er ikke undersøkt.⁸

I boken *Eufemia – Norges middelalderdronning* (2012), redigert av Bjørn Bandlien, er dronningens kulturelle rolle nærmere undersøkt, og tar for seg tiden der europeiseringen fant sted. Boken ble skrevet for å markere 700 år siden dronning Eufemias død, og går inn på hennes familie; dronningrollen i perioden hun regjerte; ritualer; hoffet; og den høviske kulturen. For å sette rollen til Eufemia i en kontekst, er også andre dronninger undersøkt, særlig Isabella Bruce. Henriette Mikkelsen Hoel har som bidrag i denne boken undersøkt kvinners rolle som litterære patroner og transnasjonale kulturbærere. Hun konkluderer med at dronningene som ble giftet bort til konger på tvers av landegrensene fungerte som litterære kulturbærere gjennom blant annet bryllupsgaver og medgift.⁹ Hoel konkluderer også med at det ofte var kvinnene som stod for oversettelsen av litterære verk fra latin til sine morsmål, da latinkunnskaper i stor grad var forbeholdt menn med geistlige utsikter.¹⁰ Randi Bjørshol Wærdahl skriver om dronning Isabella Bruce, og hennes liv ved det norske hoffet. Her blir særlig inventarlisten som viser hva dronning Isabella hadde med seg til Norge undersøkt. I forbindelse med kulturell påvirkning konkluderer hun med at dronning Isabella brakte med seg dyre og eksklusive tekstiler som var representative for den europeiske moten, og nye impulser ved det norske hoffet.¹¹ Videre trekker hun frem at fransk var det foretrukne språket til Isabella Bruce, og at hun i lys av et manuskript hun eide, sannsynligvis delte dronning Eufemias interesse for litteratur.¹²

Boken *Dronningen i vikingtid og middelalder* fra 2017 handler om dronningrollen og dronningers maktmuligheter i eldre norsk historie. Flere av artiklene undersøker også de kulturelle aspektene ved dronningrollen. Bjørn Bandlien og Henriette Mikkelsen Hoel undersøker her dronningenes rolle som kulturbærere, og hvordan dronningene tilpasset seg og påvirket de nye miljøene de kom til gjennom giftemål med konger utenfor egne landegrenser. Her trekker de blant annet frem dronningenes rolle som patroner for litteratur og litteraturoversettelse. Til slutt konkluderer Bandlien og Hoel med at god opptreden og høvisk oppførsel ble en arena for dronningenes utfoldelse og påvirkning, ved å stå som «dommere» og representanter for rett dannethet.¹³ I denne boken har også Ragnhild M. Bø gjort en nøye undersøkelse av Margrete Skulesdatters og Kristina Håkonsdatters psaltere. Her konkluderer

⁸ Bagge, 2010: 170-171

⁹ Hoel, 2012b: 212

¹⁰ Ibid: 211

¹¹ Wærdahl, 2012: 103

¹² Ibid: 106-107

¹³ Bandlien & Hoel, 2017: 313

hun med at begge dronningene sannsynligvis mottok manuskripter som gave fra medlemmer av det engelske og franske hoffet, og ved å anvende bøkene i den religiøse praksis i Norge, fungerte som kulturbærere.¹⁴

Europeisk forskning

Historiker Therese Earenfight har skrevet en rekke verk knyttet til dronningrollen i middelalderen. Det mest omfattende verket hennes om temaet er *Queenship in Medieval Europe* fra 2013. Earenfight har, noe tradisjonelt, vektlagt dronningenes politiske og økonomiske spillerom, men skriver også om hvordan dronningene i høymiddelalderen har fungert som kulturelle ambassadører gjennom sine ekteskap over landegrensene. Hun trekker frem at giftemål på tvers av landegrensene ble stadig vanligere utover på 1100-tallet i Europa, både med bakgrunn i diplomatiske årsaker, men også i forbindelse med strengere regler fra kirken knyttet til interfamiljære ekteskap.¹⁵ Med bakgrunn i dette beskriver Earenfight dronningers nye rolle som politiske og kulturelle ambassadører. Når det gjelder undersøkelsen av kulturoverførselen hos de europeiske dronningene, er det særlig litteratureierskap og litteraturoverførsel som er forsket på. Fra 1100-tallet er det funnet en stor økning i bokeierskap hos de europeiske dronningene, der mesteparten av verkene er flerspråklige.¹⁶ Earenfight fremmer spesielt tre dronninger: Dronning Matilda av Skottland, Marguerite av Frankrike, og Clemence av Ungarn som eksempler. Metodene for kulturoverførsel som trekkes frem er bestillingen og oversettelsen av litterære verk; overførsel gjennom brudegaver; og generelt eierskap. Eksempelvis Matilda av Skottlands oversettelse av verket *The voyage of St. Brendan* fra latin til engelsk; Marguerites bestilling av *De erudition filiorum nobelium*, der hun ba om et tilleggskapittel knyttet til prinsesser; brudegaven Melisandre psalter; og biblioteket til dronning Clemence som inneholdt 43 manuskripter.¹⁷ Dronningens rolle i forbindelse med kroningsseremonien er også nøye undersøkt i boken til Earenfight. Hun trekker frem fem sentrale funksjoner ved kroningen av en dronning: legitimering av den kongelige autoriteten; økt karisma og en tydeligere atskilling fra sine undersåtter; en opphøyelse av dronningens status som kongens kone; en fremhevelse av dronningen som en del av den kongelige familien; og legitimeringen av dronningens barn med kongen.¹⁸ Her er det altså særlig litteraturoverførsel og ritualer som blir fremhevet, der skikker og klesdrakter ikke har noen stor plass.

¹⁴ Bø, 2017: 293

¹⁵ Earenfight, 2013: 127

¹⁶ Ibid: 128

¹⁷ Ibid: 128

¹⁸ Ibid: 84

I artikkelsamlingen *Medieval Queenship* redigert av John Carmi Parsons fra 1993 er det i likhet med Earenfights bok forsket på dronningers rolle i middelalderen. Denne samlingen er mer case-orientert, og hver artikkel går nærmere inn på bestemte dronninger. Artikkelen omfatter dronninger i Ungarn, Danmark, Frankrike og England. I verkets introduksjon blir det satt et skille mellom makt og politisk makt; og historie og politisk historie, hvilket er et prinsipp jeg bygger denne oppgaven på.¹⁹ Historiker Janos M. Bak har som bidrag i denne boken undersøkt dronningrollen i Ungarn fra år 1000-1386. Han konkluderer først og fremst med at de aller fleste ungarske dronningene var utenlandske, og han beskriver en av deres viktigere funksjoner som «agents of foreign influence and immigration»²⁰. Her trekkes eksempelvis den franske dronning Margaret Capet frem, som giftet seg med kong Bela III av Ungarn i 1186. Under henne skal det ha vært en markant fransk påvirkning gjennom en økning i Paris-studier og cisterianske etableringer.²¹ I kapittelet til historiker John Carmi Parsons konkluderes det med at dronningenes internasjonale karakter og multikulturelle perspektiv stod som et av dronningenes viktigste redskap for innflytelse og makt.²² Her blir også kvinners innflytelse gjennom sponing, bestilling og oversettelse av litterær verk trukket frem. Et viktig eksempel her er døtrene til kong Henry II som brakte med seg legenden om Arthur til hoffene i Tyskland, Spania og Cecilia.²³

Malcolm Vale har i boken *The Princely Court – Medieval Courts and Culture in North-West Europe* fra 2001 forsket på hoffets struktur, kultur, skikker, seremonier og riter. Verket går ikke spesifikt inn på dronningenes rolle, men fungerer som en god referanse til hvordan hoffkulturen var i Europa i middelalderen. Han undersøker blant annet språkskikken der han fremmer det franske språket som gjennomgående i den europeiske hoffkulturen, men oppfordrer forsiktighet med fremstillingen av den franske kulturen i seg selv som retningsledende. Han konkluderer også med at fransk ble ansett som både ønsket og nødvendig for sosial opphøyelse i Europa.²⁴ Vale sier lite om moten i det europeiske hoffet, men fremmer den «gotiske» stilen som et gjennomgående kjennetegn ved kunstutøvelse.²⁵ Når det kommer til ritualer ved hoffet, skriver også Vale at disse stod som et portrett av kongen og hoffet sin makt.²⁶

¹⁹ Parsons, 1993a: 2

²⁰ Bak, 1993: 14

²¹ Ibid 17

²² Parsons, 1993b: 74

²³ Ibid: 75

²⁴ Vale, 2001: 286

²⁵ Ibid: 257

²⁶ Ibid: 207

Kilder og metode

For å svare på problemstillingen i denne oppgaven har jeg brukt tre ulike fremgangsmåter når jeg har jobbet med kildene mine. I forbindelse med dronningenes materiell-kulturelle påvirkning på europeiseringsprosessen, har jeg undersøkt hva slags europeisk kultur de har brakt med seg eller bestilt til det norske hoffet. Ved undersøkelsen av ikke-materiell påvirkning knyttet til skikker og språk har jeg undersøkt bakgrunnen til de ulike dronningene i samsvar med hvilken posisjon og mulighet for innflytelse de hadde. Til slutt, når jeg har undersøkt dronningens kulturelle rolle i lys av europeiseringsprosessen, har jeg tatt utgangspunkt i kroningsseremoniene, for å se på hvilke endringer innføringen av dette har medført for dronningene. Ved undersøkelsen av litteratur; skikker og språk; og klesdrakter er det gjort en case-studie av hver relevante dronning. Ved undersøkelsen av kroningsritualet er det derimot gjort en mer generell studie av dronningens posisjon, da det er svært begrenset med informasjon knyttet til kroningsseremoniene til hver enkelt dronning. Kildematerialet fra denne perioden er som nevnt svært begrenset, og jeg har måttet belage meg på både norske og utenlandske kilder. Informasjonen knyttet til dronningene er hovedsakelig bygget på kilder fra perioden 1250-1350, og omfatter krøniker; sagalitteratur; oversatt høvisk litteratur; diplommateriale; et dronningsegl; en psalter; et fyrstespeil; og et engelsk manuskript.

Av norrøn sagalitteratur vil jeg benytte meg av Håkon Håkonssons saga. Denne ble skrevet av Sturla Tordsson på oppdrag av Magnus Lagabøte i om lag 1265. Den ble angivelig skrevet like etter kong Håkons død og kan derfor betegnes som en samtidssaga. Sagaen følger Håkon Håkonsson fra fødsel til død, med hovedvekt på regjeringstiden.²⁷ Sagaen innehar også beskrivelser av kroningene til kong Håkon Håkonsson og kong Magnus Lagabøte, og gir detaljer på ulike seremonier og festligheter. Dette er også en av de få kildene vi har som forteller om Ingeborg Eriksdatter. Ettersom sagaens forfatter Sturla Tordsson har kontrollert mye av innholdet ved hjelp av blant annet dokumentmateriale i det kongelige arkivet, som innholdslistene, brev, og oppskrifter på statsstyring, er sagaen ansett som den mest pålitelige av de norrøne kongesagaene.²⁸ Det er allikevel nødvendig med et kritisk blikk på sagaen, da den nok er farget av idealiseringen av kongen.

Jeg vil også benytte meg av Kongespeilet. Boken er skrevet som en samtale mellom far og sønn, og er en læreskrift i moral og kunnskap. Forfatteren av verket er ukjent, men Sverre Bagge påpeker at det sannsynligvis var en geistlig person som har oppholdt seg i kongens og

²⁷ Helle, introduksjon i HHs, 1962: 7; 9.

²⁸ Ibid: 13.

hoffets sirkler.²⁹ Det har også vært mye spekulasjoner knyttet til verkets datering, men dagens historikere er stort sett enige om at den ble nedskrevet på midten av 1200-tallet.³⁰

Av oversatt høvisk litteratur vil jeg bruke to av Eufemiavisene: *Herr Ivan Lejonriddaren*, og *Flores och Blanzeflor*. Angivelig datert til henholdsvis 1303 og 1312. Da de er skrevet på gammelsvensk har hoveddelen av undersøkelsen bygget på analyser av disse verkene, hovedsakelig analysene til henholdsvis Sofia Loden og Massimilano Bampi.

Av diplommateriale har jeg tatt i bruk inventarlisten til Isabella Bruce. Inventarlisten til dronning Isabella ble overlevert til baronen Audun Hugleiksson og magister Wayland (Velent) de Stiklawe 25. september 1293, og er en liste over hvilke klesdrakter, tekstiler, sølvtøy og lignende som Isabella Bruce hadde med seg da hun kom til Norge.³¹ Listen er opprinnelig skrevet på latin.

Av utenlandske kilder har jeg tatt i bruk Lanercost-krøniken og Liber Regalis. Lanercost-krøniken er bevart i manuskriptet BM MS. Cotton Claudius D VII og man vet lite om manuskriptets historie før det ble publisert av Sir Henry Saville i 1596.³² Krøniken tar for seg perioden 1201-1346 og omhandler historien til Nord-England og Skottland. Krøniken fokuserer på den skotske uavhengigheten, men går også inn på dagliglivet til storfamiliene som er involvert. Det er usikkerhet knyttet til forfatterskapet til verket, men historiker James Wilson argumenterer for at manuskriptet ble samlet og laget hos augustinerklosteret ved Lanercost, mulig bygget på verk av fransiskanere.³³ *Liber Regalis* er et illuminert manuskript som innehar beskrivelser knyttet til kroningsseremonien til Edvard II i 1308. Den beskriver prosesjonsrekkefølgen, regalia, bønner, og oppgavene de ulike aktørene hadde. Manuskriptet ble oversatt fra latin til engelsk for kong James I i 1603 og hører i dag til Westminster Abbey (MS 38).³⁴

Enkelte av primærkildene har jeg ikke hatt tilgang på, eksempelvis psalteret til Margrete Skulesdatter, og Eufemiavisen *Hertig Fredrik av Normandie*, og har heller belaget meg på forskningen til henholdsvis Ranghild M. Bø og Henriette Mikkelsen Hoel knyttet til disse kildene.

²⁹ Bagge, 2000b: xiii

³⁰ Ibid: xi

³¹ DN 19, 390

³² Wilson introduksjon i *The Chronicle of Lanercost*, 1913: ix

³³ Ibid xxxi; xx

³⁴ Wickham Legg, 1997: 977

Europeiseringsprosessen og dronningens kulturelle rolle

Europeiseringsprosessen betegner prosessen av importen av normer og verdier fra Europa, og særlig Frankrike som stod i sentrum for utviklingen av den høviske kulturen. Normene og verdiene sentreres, ifølge Bagge, rundt å atskille kongen og hans hoff fra resten av befolkningen. Antydninger til en slik prosess i Norge er mest fremtredende fra midten av 1200-tallet, der kong Håkon Håkonsson fremmes som en viktig aktør.³⁵ I Håkon Håkonssons saga finner man detaljerte beskrivelser og en stor vektlegging av seremonier; vakre prosesjoner, pomp og prakt; og ikke minst utenlandske utsendinger som snakker høyt om kongen og nordmenn.³⁶ I Kongespeilet, forfattet på samme tid, er det satt et stort fokus på dannethet, der alt fra hva som er høvisk skikk til rett klesdrakt blir kommentert. Her settes det tydelige skiller mellom kongen, hoffet og befolkningen. Regler knyttet til hvordan man skal oppføre seg respektabelt rundt kongen, tyder på en oppløfting av kongens posisjon i forhold til det vanlige folket. Hoffet blir også fremmet som en egen gruppe med bestemte privilegier når det kommer til atferd.³⁷ Begge disse verkene skiller seg fra tidligere nordisk litteratur, eksempelvis Heimskringla, der seremonier, dannethet, og omgivelsesbeskrivelser spiller en mindre rolle til fordel for legender, mytologi, politikk og strategi.³⁸

I denne perioden så man også større strukturelle endringer knyttet til aristokratiet. Særlig gjennom kong Håkon Håkonsson og kong Magnus Lagabøte, der både ridderskap, privilegier, våpenskjold og nye titler blir introdusert. Eksempelvis endres tittelen lendmann til den europeisk-inspirerte tittelen «baron», og titler som herr og fru blir introdusert.³⁹ Det er liten tvil blant historikere om at det har vært en økt grad av europeisk innflytelse i denne perioden. Bagge påpeker allikevel at flere av endringene sannsynligvis var mindre merkbare for samtidens mennesker, enn det 1900-tallets forskere har antatt. Tar man for eksempel utgangspunkt i tittelendringene, viser forskning at dette hovedsakelig var formelle endringer, uten noen større praktisk betydning. Hovedendringene var med andre ord bunnet i den formelle opphøyelsen av kongen og hoffet.⁴⁰ I denne oppgaven vil fokuset ligge på de kulturelle skiftene, og hvordan europeisk innflytelse har påvirket litteraturen; skikkene og språket; seremoniene; og klesdraktene, og det er følgelig markører for et økt skille mellom kongen, hoffet og

³⁵ Bagge, 2010: 170

³⁶ Ibid: 171; HHS: 256

³⁷ Ibid: 171

³⁸ Mundal, 2004: 276-277

³⁹ Bagge, 2010: 326

⁴⁰ Ibid: 327

befolkningen jeg vil se etter i undersøkelsen av disse når det kommer til europeiseringsprosessen.

Kongelige ekteskap i middelalderen har alltid vært strategiske. Enten for å sikre kongens posisjon hjemme eller for å danne politiske bånd utenlands. Bakgrunnen for det store antallet utenlandske dronninger i perioden fra 1250, skyldes følgelig politiske maktspill og det kan argumenteres for at blikket ble vendt utover fra 1240 ettersom borgerkrigstiden var over.⁴¹ Som nevnt er alle dronningene jeg tar for meg i denne oppgaven utenlandske, med unntak av Margrete Skulesdatter. Hun giftet seg med Håkon Håkonsson for å sikre innenriks fred med hertug Skule Bårdsson i 1225.⁴² Steinar Imsen skriver at Margrete Alexandersdatter og Isabella Bruce ble valgt ut for å hindre skotsk aggresjon mot de norske vesterhavsoyene, samtidig som dronning Margrete åpnet for ambisjoner knyttet til den skotske tronen.⁴³ Eufemia av Rügen ble ifølge Hoel valgt for å bedre forholdet til Danmark via hennes far Wizlav II som hadde gode tilknytninger til den danske kongen. Blanka av Namur ble trolig giftet med Magnus Eriksson for å knytte sterkere bånd til Frankrike og Flandern.⁴⁴ I denne oppgaven vil jeg argumentere for at de norske kongenes giftemål med utenlandske dronninger ikke bare bidro til politiske allianser, men også åpnet en rolle hos dronningene som kulturoverførere. Gjennom forskningen til både Earenfight og Parsons ser vi at de utenlandske dronningenes funksjon som kulturbærere er en gjennomgående trend i høymiddelalderen, da de brakte med seg både materielle elementer, særlig knyttet til litteratur, samt generelle skikker fra sine hjemland og innførte disse i hoffene de kom til.⁴⁵ Statsformasjonen som foregikk i Norge denne perioden medførte også at hoffet fikk en sentral rolle både som et sosialt, politisk og ikke minst kulturelt sentrum. Dronningene som kom ble en sentral del av denne sirkelen, og hadde følgelig et godt utgangspunkt for innflytelse.⁴⁶

Litteratur

Først vil jeg undersøke de norske dronningenes innflytelse på europeiseringsprosessen gjennom litteraturoverførsel og eierskap over europeisk litteratur. Her vil jeg ta for meg de relevante dronningene i kronologisk rekkefølge. Margrete Skulesdatter forlovet seg med kong Håkon Håkonsson i 1219, og giftet seg 25.mai 1223 i Bergen. Dette giftemålet skulle representere

⁴¹ Bagge, 2010: 66

⁴² Thuesen, 1991: 44

⁴³ Imsen, 2012: 87

⁴⁴ Hoel, 2012a: 46; Thuesen, 1991: 55

⁴⁵ Parsons, 1993b: 75; Earenfight, 2013: 128

⁴⁶ Imsen, 2012: 91-92

forsoningen mellom kong Håkon og hertug Skule Bårdsson. Dronning Margrete ble sannsynligvis ikke kronet. Fire år etter kong Håkon Håkonssons død flyttet dronning Margrete til Reinskloster, der hun forble til sin død i 1270. Margrete Skulesdatter er den eneste dronningen jeg vil ta for meg i denne oppgaven som ikke var utenlandsk, da hun kom fra Rissa. Basert på svært begrenset kildegrunnlag kan det allikevel argumenteres for at hun har hatt en innvirkning på den europeiske kulturoverførselen i denne perioden, gjennom et psalter som muligens var i hennes besittelse, og som antagelig ble laget i England omkring 1210-1220.⁴⁷ Et psalter er et manuskript som inneholder bibelens 150 salmer. Psalteret som mulig tilhørte Margrete består av 158 blad og inneholder blant annet en kalender, påkallelser, bønner og flere illuminasjoner.⁴⁸

Kunsthistoriker Nigel Morgan begrunner psalterets opphav ved at figurene, ikonografien og inndelingen tilsvarer tradisjonen i Oxford. Ragnhild M. Bø påpeker også at psalterets inndeling i ti salmer speiler manuskriptstradisjonen fra England, samt Nord-Frankrike og Nederland.⁴⁹ Det er høyst sannsynlig at psalteret ble brukt i Norge, ettersom dødsdagen til 31 norske konger og erkebiskoper er notert omkring på kalendersidene. Hvorvidt psalteret var eid og brukt av dronning Margrete er derimot mer usikkert.⁵⁰ Bø argumenterer for at boken en gang tilhørte Margrete på bakgrunn av psalterets siste annotering, nemlig dødsdagen til hertug Skule Bårdsson, dronning Margretes far. Videre er også minnedagen til hennes to svenske halvbrødre nedtegnet.⁵¹ Bønnene i boken er skrevet i hunkjønnnsform, hvilket antyder kvinnelig eierskap.⁵² Et siste argument for at boken har vært i besittelse av Margrete er illuminasjonene. Ved åpningen av salme 101 i psalteret ser vi en illustrasjon med 4 skikkelser: Jesus Kristus, en dame med krone, en mann med krone, og en mindre ukronet mann.⁵³ Utover på 1200-tallet ble det i engelske psalterier vanlig å fremstille historiske personer i illuminasjonene, og da ofte en avbildning av personen som har betalt for manuskriptet, eller av den som skulle få det i gave.⁵⁴ Ettersom skikkelsen som står nærmest Jesus er en kronet kvinneskikkelse, altså sannsynligvis en avbildning av en dronning, kan dette antyde at manuskriptet ble produsert for dronning Margrete. I så fall er det naturlig å anta at den portrettede kongen representerer Håkon Håkonsson, og den mindre mannskikkelsen representerer Håkon den unge eller Magnus

⁴⁷ Bø, 2017: 274

⁴⁸ Ibid: 274

⁴⁹ Ibid: 280

⁵⁰ Ibid: 278

⁵¹ Ibid: 278-279

⁵² Ibid: 279

⁵³ Ibid: 281

⁵⁴ Ibid: 280

Lagabøte. Bø fremmer allikevel andre mulige kandidater til den avbildede dronningskikkelsen, deriblant Maria Magdalena og dronningen av Saba, og det finnes ingen håndfaste beviser for at den portrettede dronningen representerer Margrete Skulesdatter.⁵⁵ Da de overnevnte eksemplene argumenterer for at Margrete var i besittelse av psalteret, er det derimot få til ingen indikasjoner på at den ble laget for henne, eller bestilt av henne. En gjennomgående trend vi vil se i denne oppgaven er at de kulturelle strømmingene under europeiseringsprosessen springer ut fra Tyskland, og særlig Frankrike, og får sin innpass i Norge via de britiske øyer. Dette er også tilfellet ved psalteret til dronning Margrete Skulesdatter. Psalteret ble laget i England, men inneholdt eksempelvis personlige bønner, hvilket var en tradisjon som startet i Frankrike og Tyskland.⁵⁶

Det finnes lite kilder knyttet til dronning Isabella Bruce når det kommer til litterære verk. Et unntak finner vi derimot i et manuskript med navn Pal. Lat. 1963, der navnet til Isabella Bruce er skrevet på første og siste side av verket. Dette manuskriptet er altså noe hun høyst sannsynlig eide. Manuskriptet er oversatt fra latin til gammelfransk og ble ifølge kunsthistoriker Jaroslav Folda oversatt rundt 1260. Verket er en korsfarerkrønike som omhandler den bysantiske keiseren Herakleios og hans gjenerobring av Jerusalem i år 628. Ifølge Bjørn Bandlien var verket sannsynligvis etterspurt av prins Bohemund VI.⁵⁷ En forklaring han fremlegger er at Bohemund solgte manuskriptet til en mann med navn Mauritius, da de begge var i Tripolis i 1271. Mauritius skal ha vært med å forhandle frem ekteskapsavtalen mellom kong Eirik og dronning Isabella Bruce, og det kan være slik hun har fått tak i manuskriptet.⁵⁸ Ettersom manuskriptet ble oversatt i 1260 er det mulig at hun hadde det med seg da hun kom til Norge. Manuskriptet er derimot ikke nevnt i inventarlisten hun hadde med seg, hvilket kan tyde på at hun fikk tak i det først etter at hun ble dronning i Norge.⁵⁹ Muligens gjennom Mauritius som ble brukt som skotsk sendebud av de norske kongene.⁶⁰

Ettersom verket er en korsfarerkrønike innehar den en oppløfting av ridderstanden, hvilket er et kjennetegn ved den høviske litteraturen. Det mest interessante ved dette manuskriptet er derimot, som påpekt av Bandlien, språket. Den franske ridderlitteraturen i Norge ble vanligvis oversatt til norrønt, og det finnes ingen kilder på at dette manuskriptet ble

⁵⁵ Bø, 2017: 282

⁵⁶ Ibid: 274

⁵⁷ Bandlien, 2012: 109

⁵⁸ Ibid: 110

⁵⁹ DN 19, 390

⁶⁰ Bandlien, 2012: 110

oversatt. Dette tyder på at Isabella Bruce leste fransk, og sannsynligvis også andre i hennes omgangskrets i Bergen.⁶¹

Dronning Eufemia av Rügen kom til Norge våren 1299 og giftet seg med kong Håkon V Magnusson samme år.⁶² Eufemia var datteren til Agnes av Braunschweig-Lüneburg, og følgelig slektet til keiser Otto IV, Rikard Løvehjerte og dronning Eleanore av Akvitania. Faren var sannsynligvis Wizlav II.⁶³ Eufemia var dronning i Norge i 13 år, og med bakgrunn i hennes initiativ til oversettelsen av ulike europeiske litterære verk kan man argumentere for at hun har spilt en betydelig rolle i europeiseringen av den litterære kulturen i Norden. Et av de viktigste eksemplene på europeisk kulturoverførsel får vi gjennom dronning Eufemias initiativ til oversettelsen av de tre ridderromanene: *Herr Ivan Lejonriddaren*, *Hertig Fredrik av Normandie* og *Flores och Blanzeflor*, i henholdsvis 1303, 1308 og 1312.⁶⁴ Eufemia skal ifølge P.A. Munch ha bestilt oversettelsen av disse verkene i forbindelse med forlovelsen til datteren Ingebjørg og den svenske hertug Erik Magnusson, som en gave til hertugen.⁶⁵

Herr Ivan Lejonriddaren bygger på en fransk verseroman skrevet av Chretien de Troyes på slutten av 1100-tallet. Romanen handler om en av kong Arthurs riddere, og hans søken etter eventyr for å bevise seg selv og oppnå ære.⁶⁶ Romanse spiller også en viktig del, der Herr Ivan forelsker seg i jomfru Laudine.⁶⁷ På reisen får herr Ivan også en løve som følgesvenn, etter å ha reddet den fra en slange.⁶⁸ Løven blir beskrevet med flere høviske kvaliteter, hun (eller han i den opprinnelige teksten) tiltaler ridderen som «min herre», og viser at hun vil tjene han.⁶⁹ I boken fortelles det også at Ivan oppfattet at løven var «av dyd så god [egen oversettelse]».⁷⁰ *Hertig Fredrik av Normandie* omhandler, i likhet med *Herr Ivan Lejonriddaren*, ridderne hos kong Arthur. Det er usikkert hvem som har forfattet verket, men i epilogen til den svenske oversettelsen står det at Keiser Otto oversatte den fra fransk til tysk, og at dronning Eufemia fikk boken oversatt fra tysk til svensk. I boken står Hertug Fredrik i hovedrollen, og han blir beskrevet som svært høvisk og opptatt av å følge de ridderlige dyder. Romanse er også en viktig del av denne boken, der han forelsker seg i jomfruen Floria. Historien ender med at ridderen

⁶¹ Wærdahl, 2012: 107

⁶² Holck, 2012: 51

⁶³ Hoel, 2012a: 39

⁶⁴ Solberg, 2012: 184; 186

⁶⁵ Lóden, 2012: 194

⁶⁶ *Herr Ivan*: 172

⁶⁷ Loden, 2012: 196-197

⁶⁸ *Herr Ivan*: 183-184

⁶⁹ Lóden, 2012: 200

⁷⁰ *Herr Ivan*: 183

blir konge av Irland.⁷¹ *Flores Och Blanzeflor* ble ifølge den svenske oversettelsens epilog, oversatt like før dronning Eufemias død i 1312. Verket er en kjærlighetshistorie, og handler om prinsen Floris og prinsessen Blanzeflor.⁷² Floris og Blanzeflor forelsker seg i hverandre, men kongen vil ikke at prinsen skal gifte seg med den fattige og hedenske Blanzeflor og selger henne til slavehandlere.⁷³ Videre beskrives så reisen til Flores for å finne Blanzeflor, og historien ender med at de gifter seg og overtar riket.⁷⁴ I oversettelsen av boken ser man at høviske verdier har blitt understreket og lagt til på det opprinnelige verket. Alle fester og kamper blir beskrevet i større detaljer enn i originalverket, uhøvisk språk og oppførsel blir sensurert, og edelhet og høviske dyder blir poengtert.⁷⁵

Den høviske litteraturen ble utviklet på 1100-tallet i Sør-Europa. Der form og struktur varierte stort, var det viktigste fellestrekket i disse verkene vektleggingen av de høviske idealene. Høvisk litteratur har alltid vært assosiert med ridderstanden. Bakgrunnen for dette var at ridderstanden skulle utgjøre et dannelsesforbilde, i lys av dens karakter som viktigste militære og politiske stand.⁷⁶ Dette var derimot ikke tilfelle i Norge ved litteratursjangerens begynnelse. Det var ingen aristokratiske ryttere eller noen fast ridderstand i Norge i begynnelsen av 1100-tallet.⁷⁷ Dette endret seg derimot gradvis under kong Sverres regjeringstid, der hans soldater ble belønnet med politiske stillinger og leidangen ble erstattet til fordel for en aristokratisk militærelite. Hirden ble under Håkon Håkonssons tid et «norrønt ridderskap, uden rytteri.», og det var på denne tiden, 1200-tallet, at vi ser en økt import og oversettelser av høvisk litteratur til Norge.⁷⁸ Prekener, helgenlegender, romaner, filosofiske verk og mer, ble oversatt til norrønt fra latin, fransk og tysk. En særlig pådriver for dette var kong Håkon Håkonsson, som ønsket å løfte skriftkulturen i Norge på nivå med andre land i Europa.⁷⁹

Dronningene jeg har trukket frem var langt ifra de eneste aktørene ved den europeiske litteraturoverførselen til Norge, men det kan argumenteres for at de var viktige bidragsytere i denne kulturpåvirkningen. Margrete Skulesdatters psalter er nok den mest spekulative kilden når det kommer til påvirkning, da det finnes lite bevis for aktiv import av europeisk kultur fra hennes side. Allikevel tilsier hennes eierskap og bruk en viss påvirkning, da psalteret bygger på

⁷¹ Hoel, 2012b: 203-204

⁷² Bampi, 2012: 216

⁷³ *Flores och Blanzeflor*: 11-16

⁷⁴ Ibid: 123 ; 125

⁷⁵ Bampi, 2012: 221

⁷⁶ Olsen, 1965: 92-93

⁷⁷ Ibid: 95-96

⁷⁸ Ibid: 96

⁷⁹ Bagge, 2010: 172

fransk, tysk og engelsk liturgisk tradisjon. Hennes påvirkning i dette tilfellet må allikevel anses som minimal, ettersom det er alt for begrenset kildegrunnlag til å kunne dra noen legitime antagelser knyttet til hennes bruk av boken, og eget initiativ til å få boken laget.

Selv om dronning Isabella sitt manuskript ikke sier mye om dannethet og høvisk skikk, ser vi at det ikke er oversatt til norrønt og derfor lest på fransk av henne og de i hennes omgangskrets. At manuskriptet ble lest på fransk kan i seg selv argumentere for en viss påvirkning på europeiseringen. Ettersom Isabellas manuskript er en korsfarerkrønike, så blir også ridderstanden satt i fokus. Dette er noe vi ser er en vesentlig del av europeiseringen og hennes påvirkning kan synes gjennom dette. Videre ser man en mulig innflytelse ved manuskriptet til Isabella Bruce gjennom malerkunsten på alterfrontalet i Nedstryn. Her avbildes nemlig historien om Herakleios, og ble sannsynligvis bestilt av Peter Gudleiksson, som var en del av Isabella Bruce sin omgangskrets.⁸⁰

Alle de tre Eufemiavisene innehar som vi har sett høviske idealer og romantiserer aristokratiet og ridderstanden. Dette tror jeg kan ha påvirket det som står mest sentralt ved europeiseringsprosessen, nemlig atskillingen mellom aristokratiet og den generelle befolkningen. Videre påpeker Sofia Londen dronning Eufemias europeiske innflytelse på formvalget, der Eufemiavisene er forfattet på vers, hvilket er nærere knyttet til tysk tradisjon, fremfor prosa, hvilket var mer normalt innenfor den nordiske tradisjonen.⁸¹

Skikker og språk

Den viktigste kilden vi har når det kommer til skikker på slutten av 1200-tallet, er Kongespeilet. Kongespeilet er et verk innenfor sjangeren fyrstespeil: en instruksjonsbok for herskere. Boken er skrevet som en rekke samtaler mellom en far og hans sønn, og rører ved en rekke temaer knyttet til blant annet moral, skikker, makt, teologi og natur. Kongespeilet er delt inn i fire kategorier, knyttet til hver sin samfunnsgruppe: Kjøpmannen, kongen og hirdmenn, geistlighet og bønder. Det er kun de to første delene som er bevart, og det er usikkert om de to siste delene i det hele tatt ble skrevet.⁸² I Kongespeilets del om kongen og hirdmenn, kommer farsstemmen i boken med flere råd knyttet til hva som er rett høvisk oppførsel, og hvordan hirden skal te seg.

I verket ser man tydelig atskillingen mellom hirden, kongen og vanlige menn som kjennetegner den europeiske høviskhetskulturen. Farsstemmen i boken forteller at vanlige

⁸⁰ Bandlien, 2012: 211

⁸¹ Lóden, 2012: 202

⁸² Bagge, 2000b: xxvi

mennesker, og selv ikke kongens huskarer, skal «ete og drikke der hvor kongens hird spiser».⁸³ Hirten blir fremmet som et eksempel og utgangspunkt for dannethet og høviskheter overfor resten av befolkningen. De skal være «fullkomne i alle ting, både i ætt og rikdom, i mot og høviskheter, og likevel de mest sedsomme».⁸⁴ De skal «sky alt almueaktig og alle uhøviskheter, og de må være mere enn andre folk holde seg borte fra meget som uforstandig begjær kan kreve».⁸⁵ For kongen skal man bøye seg ydmykt og tale med rette titler, og man skal ikke elske noe høyere enn sin høvding, dette med unntak av Gud.⁸⁶ Når det kommer til hva som anses som høvisk oppførsel, trekker fortellerstemmen frem at man skal unngå «falske eder og løgnaktige vitnemål, horehus, eller drikkelag utenfor kongens hus eller i sømmelig lag, terningkast om sølv, pengebegjærlighet og all annen havepsyke etter gods» og man skal aldri drikke seg full.⁸⁷ Man skal vite sin rette plass ved bordet, vaske seg før man spiser, prate lavt, og man skal aldri spise mens kongen har begeret ved munnen. Man skal også være blid, vennlig, tjenestevillig og tale vakkert.⁸⁸ Hva det angår forventninger hos kongen selv, fremmer farsstemmen han som «opphavet til alle gode seder og høvisk ferd», hvilket impliserer at kongen skal være kjent med og være et forbilde for alle regler knyttet til dannethet som farsstemmen senere beskriver at hirden skal ha.⁸⁹

Et viktig spørsmål å trekke frem i lys av denne oppgaven er derimot hvordan dronningen blir fremstilt i denne boken, og hvilken rolle hun har når det kommer til skikk og dannethet. Farsstemmen i boken sier til sønnen at «[d]enne samme ære som du viser kongen på alle steder, skal du vise dronningen, efter det som jeg nå har sagt».⁹⁰ Dette tyder på at dronningen blir likestilt med kongen når det gjelder hvordan hirden skal opptre foran dem. Dette kommer særlig frem der farsstemmen forteller at både kongen og dronningen skal ses i høyere akt når andre med store titler er til stede, slikt som en jarl, erkebiskop eller lydbiskop.⁹¹ I lys av dette, er det naturlig å anta at hun har samme rolle som kongen, nemlig at hun skal stå som et forbilde for høviskheter og dannethet overfor hirden og resten av befolkningen. At Kongespeilet fremmer dronningrollen slik, kan også underbygges med de ulike eksemplene farsstemmen trekker frem i boken for høvisk oppførsel. Han trekker nemlig frem to dronninger fra det gamle testamentet,

⁸³ K: 59

⁸⁴ Ibid: 65

⁸⁵ Ibid: 65

⁸⁶ Ibid: 68; 83

⁸⁷ Ibid: 83

⁸⁸ Ibid: 94

⁸⁹ Ibid: 57

⁹⁰ Ibid: 86

⁹¹ Ibid: 86

dronning Ester og dronning Wastes, som eksempel på hvordan man henholdsvis burde, og hvordan man ikke burde oppføre seg. Dronning Wastes ble på grunn av sin selvopphøyelse og overmot, begge beskrevet tidligere som uhøviske kvaliteter, fjernet fra sin posisjon og erstattet med dronning Ester, en fremmedkvinne som viste ydmykhet, rettskaffenhet og troskap.⁹² Begge disse levde «før vår herre Jesu Kristi fødsel», men blir trukket frem som eksempler til sønnen på hva man skal akte seg for som konge.⁹³ At det er dronninger som er trukket frem som eksempler på hva slags oppførsel man skal unngå og hva slags oppførsel man skal ettergå som konge, viser at konger og dronninger blir ansett som likeverdige når det kommer til ansvar knyttet til oppførsel.

Dronningen skal følgelig ha god kunnskap om hvilken skikk som skal følges, og te seg etter de reglene og skikkene som boken beskriver. Dette innebærer også at dronningene hadde en sentral rolle når det kom til innføringen og opprettholdelsen av dannethet og høviskhet. Dette er den posisjonen dronningene sannsynligvis har hatt under europeiseringsprosessen, nemlig en representant for høvisk oppførsel. Dette gjelder da særlig dronningene fra Europa, som ville kunne bringe med seg og vise hva som var ansett som høvisk skikk. Sverre Bagge påpeker at de høviske idealene i Kongespeilet sannsynligvis ikke stemte overens med den faktiske praksis. Dette vises gjennom blant annet sønnens reaksjoner på de ulike reglene, samtidig som farsstemmen i boken forteller om hirdens dårlige oppførsel. Dette viser at idealet knyttet til høviskhet og dannethet var nye impulser i Norge på denne tiden.⁹⁴

Kongespeilet taler også om språket, både knyttet til hvordan man skal henvende seg til konge, hird og vanlige folk, men også konkret hvilke språk man burde kunne tale. Man skal eksempelvis tale til andre i flertallsform, og man skal ikke svare kongen med «hu, hå eller hvad», men heller «Ja, herre, jeg hører gjerne».⁹⁵ Videre står det i kapittelet om kjøpmannen: «Om du vil bli fullkommen i kunnskap, så lær dig alle sprog, men aller helst latin og velsk, for med de sprog kommer en lengst.»⁹⁶ Her oppfordres følgelig den vanlige kjøpmann å lære seg latin og fransk. Som påpekt av Thorkil Damsgaard Olsen, antyder ikke dette at alle norrøne kjøpmenn på midten av 1200-tallet lærte seg fransk og latin, men det tyder på at dette var et ønsket dannelsesideal fra geistligheten.⁹⁷ Det er derfor naturlig å anta at dette særlig var et ideal ved de høyere stendene, og følgelig hos hirden, kongen og dronningen.

⁹² K: 101-102

⁹³ Ibid: 105

⁹⁴ Bagge, 2000a: 191

⁹⁵ K: 73; 85

⁹⁶ Ibid: 8

⁹⁷ Olsen, 1965: 102

Her blir det naturlig å undersøke hvilke språk de ulike dronningene i denne perioden talte, for å kunne undersøke deres innflytelse. I Lanercost-krøniken, kommer det frem at Margrete Alexandersdatter “[...] comported herself so graciously towards the king and his people that she altered their manners for the better, taught them the French and English languages [...]”.⁹⁸ Her fremgår det ikke bare at dronning Margrete Alexandersdatter talte fransk, men også at hun lærte bort fransk og engelsk til hoffet sitt. Bryllupssangen til ære for Margrete Alexandersdatter er også bevart, og skal ha tilhørt biskop Arne Sigurdsson. Denne er skrevet og fremført på latin, hvilket antyder at hun også hadde kjennskap til dette språket og kan ha bidratt til å spre bruken av dette.⁹⁹

Dronning Isabella Bruce skal som nevnt ha eid et fransk manuskript, hvilket kan tale for at hun både kunne snakke og lese fransk.¹⁰⁰ Dersom det er tilfelle at dronning Isabella Bruce behersket fransk, i tillegg til engelsk, er det godt mulig at hun i likhet med dronning Margrete Alexandersdatter har bidratt til å spre bruken av kontinentaleuropeiske språkformer innad i det norske hoff. Dronning Eufemia på sin side kom fra Rügen, og kan som sådan ha bidratt til å gjøre tysk til et viktigere språk hos det norske hoffet. Historiker Steinar Imsen skriver om hoffet og dets økende betydning som følge av europeiseringsprosessen. I perioden 1250-1350 ser vi at hoffet blir det nye kulturelle, sosiale og politiske sentrum, og Imsen beskriver det som «den nye arena for dronningutfoldelse».¹⁰¹ Som øverste kvinne ved hoffet vil dronningene følgelig hatt gode muligheter for kulturell innflytelse både når det gjaldt bruken av kontinentaleuropeiske språk og innføringen av skikker i samsvar med den europeiske høviskhetskulturen.

Klesdrakt

Videre vil jeg undersøke de norske dronningenes mulige påvirkning gjennom innføringen av europeisk mote. Margrete Alexandersdatter var datteren til den skotske kong Alexander III. Hun kom til Bergen i år 1281 og giftet seg med den 12-år gamle norske kong Eirik II Magnusson. Margrete ble den første skotske dronningen i Norge. Hun og Eirik fikk en datter sammen, men Margrete døde etter bare to års ekteskap i år 1283. På tross av at hun var dronning i Norge i bare 2 år, har vi gjennom Lanercost-krøniken en viss innsikt i hva hun gjorde og hvordan hun ble oppfattet. Det er derimot nødvendig å stille seg svært kritisk til beskrivelsene

⁹⁸ LK: 22

⁹⁹ Bandlien, 2012: 97

¹⁰⁰ Ibid: 109

¹⁰¹ Imsen, 2012: 91

i denne kilden, da det var vanlig å overdrive innflytelsen og storheten til ens egne monarker for å sette landet og monarkiet i et godt lys, særlig i møte med andre land. I krøniken kommer det frem at dronning Margrete “[...] set the fashion of more seemly dress and food”.¹⁰² Med utgangspunkt i dette sitatet synes det at dronning Margrete har hatt en innflytelse når det kommer til klesdrakter, og påvirket moten. Det er altså mulig at hun i likhet med Isabella Bruce brakte med seg klær av nye tekstiler og farger da hun giftet seg med kong Eirik, men krøniken går ikke inn på detaljer og dette blir følgelig spekulasjoner.

Isabella Bruce kom fra Skottland til Bergen sannsynligvis i år 1292 og giftet seg med kong Eirik Magnusson.¹⁰³ Med utgangspunkt i både inventarlisten til Isabella Bruce, hvilket innebar blant annet to kroner og stoff til å sy en liten pute (til å ha kronen på) og det faktum at vi har kilder på kroningsseremonier for tidligere dronninger, er det sannsynlig at også dronning Isabella ble kronet.¹⁰⁴ Isabella var datteren til den sør-skotske grevinnen Marjory og jarlen Robert Bruce, og var en del av den skotske adelsfamilien.¹⁰⁵ Den viktigste kilden vi har knyttet til Isabella Bruce og eventuell materiell påvirkning ved europeiseringsprosessen er et dokument med oversikt over brudeutstyret dronning Isabella hadde med seg til Norge. Denne inneholder hvilke klær, tekstiler, utstyr og sengetøy Isabella Bruce brakte med seg til Bergen, også i anledning bryllupet og kroningen. Ved å undersøke særlig klesdraktene og tekstilene Isabella hadde med seg, og sammenligne med kleskutymene i Norge i denne tidsperioden, vil vi kunne få en indikasjon på hvorvidt dronning Isabella bidro til å påvirke kleskulturen i Norge, og som sådan bidra til europeiseringen av den norske kulturen ved hoffet.

Inventarlisten er oversatt av meg med utgangspunkt i den engelske oversettelsen i *Calender of Documents relating to Scotland (CDS), II n. 675*. Denne oversettelsen innehar allikevel flere mangler, der særlig tekstilnavn ikke er oversatt. I oversettelsen under har jeg derfor oversatt direkte fra det opprinnelige latinske dokumentet, ved hjelp av CDS. Videre er tekstilnavn og pelstyper oversatt ved hjelp av Randi Wærdahls norske sammendrag av inventarlisten i boken *Eufemia* (2012); *Cambridge History of Western Textiles*; og *Dictionary of Fashion history*.

I inventarlisten fremmes følgende klesdrakter:

¹⁰² LK: 22-23

¹⁰³ Wærdahl, 2012: 101

¹⁰⁴ DN 19, 390; HHS 331

¹⁰⁵ Wærdahl, 2012: 99

- (i) En brun kappe av *scarleto*¹⁰⁶, en tunika, en overdragstunika uten ermer, en hette og kappe.
- (ii) En *bluet*¹⁰⁷ kappe, to overdragstunikaer, en overtrekkskappe og en hette.
- (iii) Enda en kappe av *scarleto* i fargen murrey¹⁰⁸, en tunika, to overdragstunikaer, en hette og en pelskappe.
- (iv) En hvit kappe av kamelhår, en tunika, en overdragstunika uten ermer, en hette, en pelskappe og overtrekkskappe. Denne kjolen er foret med fin bomull. Alle de andre kappene foret med hvit røyskattpels, dette med unntak av den blå kappen som er foret med gråverk.

Videre inneholdt utstyrslisten annet utstyr og tekstiler slikt som:

1. En seng/ liten sofa, et rødt laken, to dyner og et rødt *scarleto* sengeteppe, foret med hvitgrå pels, og et sengeteppe av ull/bomull i gull med broderte franske liljer.
2. Enda en seng/liten sofa av *carda*¹⁰⁹ og et gult laken, en pute, to trekk, og et grønt sengeteppe foret med hvitgrå pels, samt et rødt sengeteppe med innvevde tråder i gull.
3. En tredje seng/liten sofa av *carda* med et grønt laken, to sengetrekk, et *persicot*¹¹⁰ sengeteppe foret med grå pels. Gardiner av *carda* til å ha over sengen, fire gule overhengsgardiner, tre «bankeria palces».
4. Til kroningen: to røde *samnites*¹¹¹, to tøyestykker av gull, fire tøyestykker av *arros*¹¹² og silketøy til å sy en pute.

Dronning Isabella Bruce hadde også med seg diverse sølvtøy og annet kjøkkenutstyr.

Det finnes svært begrenset med forskning på klesdrakter knyttet til aristokratiet i Norge i høymiddelalderen. Det mest omfattende verket skrevet om klesdrakter fra denne perioden i Norge spesifikt er en doktorgradsavhandling med tittelen «Klær og formspråk i norsk middelalder» av Marianne Vedeler (2007). Hun undersøker en rekke arkeologisk materiale og setter dem inn i en kulturell og sosial kontekst. Problemet med denne kilden i denne konteksten

¹⁰⁶ Svært dyr og eksklusiv engelsk ull.

¹⁰⁷ Mulig fargen er oppkalt etter den hvitblå blomsten med samme navn

¹⁰⁸ Rødlilla

¹⁰⁹ Sterkt materiale, ofte hamp eller lin.

¹¹⁰ Mulig ferskenfarget

¹¹¹ Silkestoff

¹¹² Arroz= ris, så mulig hvitfarget.

er at den stort sett behandler materiale knyttet til den vanlige befolkningen, uten noen referanser til klesdrakter for aristokratiet og hoffet.¹¹³ Det man imidlertid kan lese ut av denne er at de fleste materialene og fargestoffene som ble brukt til klesdraktene på slutten av 1200-tallet var lokalprodusert. Materialene som er trukket frem er ull og geitehår, og fargestoffene stammer fra eksempelvis lokale jernkilder.¹¹⁴ Da Isabella Bruce tok med seg en hvit kappe av kamelhår (iv), flere drakter av eksklusivt engelsk ulltøy (i & iii) og silkestoff (4), er det naturlig å anta at dette var nye impulser dersom man tar utgangspunkt i funnene til Vedeler.

En viktigere kilde knyttet til moten i det trettende århundret, finner vi gjennom antropologen og tidligere magister i etnografi ved København universitet: Henny Harald Hansen. I boken *Våre klær gjennom tidene* (1955) analyserer hun bildeframstillinger og fremmer motens utvikling i Europa (og Egypt) fra oldtiden til moderne tid. Her fremmes særlige interessante funn, spesielt i lys av de draktene dronning Isabella Bruce hadde med seg til Norge. På midten av det 13. århundret beskriver Hansen introduksjonen av flere nye moter i Europa, hvilket hun navngir den gotiske middelalder. For det første nevnes overgangen fra bruken av en til to kjortler, der den ene ofte var ermeløs.¹¹⁵ Dette er en beskrivelse vi ser passer godt med det første innholdet i dronning Isabellas sin inventarliste punkt I.¹¹⁶ Videre fremmer Hansen at kappen mister sin betydning hos menn som følge av denne overgangen, men beholdes hos kvinnedrakten i en «rik, skinnforet utgave som et varmt kledningsstykke», hvilket vi også ser i inventarlisten punkt III.¹¹⁷ Farger blir trukket frem som et sentralt element, der variasjon i farger fremmes som særlig viktig. Kvinnedrakten skulle gjerne ha flere farger på en gang. Selv om inventarlisten ikke gir noen informasjon om fargen til tunikaene eller overdragstunikaene, ser vi at hun hadde med seg kapper i både brunt, lyseblått, hvitt og rødlilla.¹¹⁸ Dronning Isabella hadde, som vist i punkt 1, franske liljer brodert på sengeteppe sitt. Som vi har sett stod Frankrike som sentrum for de europeiske høvskhetsidealene i høymiddelalderen, og det kan følgelig ha vært et tegn på både status og moteriktighet å bruke franske liljer som motiv. Inventarlisten til Isabella Bruce speilet derfor den nye europeiske moten veldig godt, og det er naturlig å anta at de klesdraktene hun tok med seg, i hennes rolle som norsk dronning, var med å påvirke det norske hoffet til å nærme seg den europeiske, muligens mer spesifikt den franske, nymoten.

¹¹³ Vedeler, 2007: 258

¹¹⁴ Vedeler, 2007: 111; 114; 147

¹¹⁵ Hansen, 1995: 122

¹¹⁶ DN 19, 390

¹¹⁷ Hansen, 1995: 123; DN 19, 390

¹¹⁸ DN 19, 390

Blanka av Namur kom til Tønsberg i 1335 og giftet seg med den Svensk-Norske kongen Magnus Eriksson. I et segl fra 1346 ser vi dronning Blanka av Namur og hennes klesdrakt. I seglet er hun avbildet med en krone og en stav. Hun har et åpent halsparti og en lang kjole uten ermer. Over kjolen har hun en kappe som henger over skuldrene, uten egne armlommer. Kappen er festet med et snøre over brystet. Blanka står i midten av 4 andre kvinner, som bærer hvert sitt våpenskjold, der det nederste våpenskjoldet til høyre tilhører moren.¹¹⁹ De 3 andre våpenskjoldene hører til Norge, Folkungætten og Frankrike.¹²⁰ Fra sent på 1200-tallet ble våpenskjold, ifølge Hansen, en del av den europeiske moten, gjerne brodert på overkjortelen, både hos menn og kvinner.¹²¹ Seglet til dronning Blanka er følgelig representativ for denne europeiske trenden. Kjolen uten ermer tilsvarer også den europeiske gotiske moten som er beskrevet av Hansen.¹²² Mangelen på en overkjortel derimot strider med den europeiske moten fremmet av Hansen, men det kan begrunnes i behovet for et simplere motiv til seglet. Særlig interessant ved dette seglet er bruken av kronen og staven for å fremme sin monarkiske stilling. Septer og kronebruk er symboler som ble viktigere under europeiseringsprosessen og i lys av kroningsseremoniene, da det markerte opphøyelsen av monarkiet og atskillingen fra sine undersåtter.¹²³

I boken *Norges dronninger gjennom tusen år* skriver Nils Petter Thuesen at dronning Blanka var i besittelse av 40 alen fint tøy, fløyel, persisk silke, paris-silke og silketråd. Den utenlandske silken kan absolutt argumentere for en påvirkning på europeiseringen av den norske klesdrakten. Dessverre finnes det ingen kildehenvisninger i boken til Thuesen angående hvor han har denne informasjonen fra, og informasjonen må følgelig tas med forbehold.¹²⁴

Det er tydelig at klesdraktene i Norge ble endret som en følge av europeiseringsprosessen. Historiker John H. Munro som spesialiserer seg innen økonomisk middelalderhistorie, fremmer et økende skandinavisk marked for tekstilindustrien i nord-vest Europa fra slutten av 1200-tallet, hvilket viser en større interesse for innkjøp av europeiske tekstilvarer blant de skandinaviske folkene.¹²⁵ I Kongespeilet blir det gjort rede for hva som anses som høvisk bekledning hos hirden. Man skal ha hoser og sko; kjortel, helst rød, grønn eller brun; og kappe. Klær av lin eller hamp skal ikke synes, og må følgelig være kortere enn

¹¹⁹ Blanka av Namurs segl, avbildet i Imsen, 2012: 93

¹²⁰ Brinchmann, 1924: 23

¹²¹ Hansen, 1955: 124

¹²² Ibid: 122

¹²³ Bagge, 2010: 172

¹²⁴ Thuesen, 1991: 56

¹²⁵ Munro, 2003: 239

kjortelen for «ingen høvisk mann kan pryde seg med lin eller hamp».¹²⁶ Dette impliserer at det var et ideal å fremme dyre og eksklusive materialer. Et viktig bevis for at den europeiske nymoten fikk en innpass hos det norske hoffet i høymiddelalderen, er en forordning fra Håkon Håkonsson, utsendt i 1308. Her kommer det frem:

Når det gjelder klesmoter, der somme menn er dristigere enn andre og enn de burde, og drar [dem] inn i riket vårt mot vår og våre forfederes skipan, så skal alle menn vite at vi forbyr at noen heretter skal ha annen klesdrakt enn vi selv har [...].¹²⁷

De europeiske motene har følgelig fått en såpass utbredelse hos det norske hoffet på 1300-tallet, at kong Håkon reagerte på det, og ønsket å forby det. Forordningen ble sannsynligvis utsendt da kong Håkon ikke ønsket at andre skulle bære finere klær enn han selv.

Kroningsseremonien

Ved analysen av klesdrakter, skikker og språk og litteratur, har jeg undersøkt hvordan dronningene har påvirket europeiseringen av disse. Til slutt ønsker jeg å analysere ikke bare hvordan dronningene har påvirket europeiseringsprosessen, men også hvordan europeiseringsprosessen har bidratt til å endre dronningens rolle og posisjon. Som vi har sett ved undersøkelsen av litteraturendringene, bar europeiseringen med seg et økt fokus på det seremonielle. Fester, bryllup, og kroninger blir opphøyet da de står som sentrum for høvisk utfoldelse. Det er i disse tilfellene hoffet får fremmet sin pomp og prakt, og sine høviske idealer. Kroningsritualet var opprinnelig ikke en europeisk tradisjon, men ble først brukt av de bysantiske keiserne og senere tatt opp i Tyskland og Frankrike.¹²⁸ At kristendommen fikk større betydning var en sentral del av europeiseringsprosessen og innføringen av kongekroninger innebar også en innføring av kirken som leverandør av kongetittelen.

Den første kroningen i Norge ser vi ved Magnus Erlingsson i 1163, men kroning ble ikke ansett som den faste fremgangsmåten for å oppnå kongetittelen før ved kong Håkon Håkonsson i 1247.¹²⁹ Ved bryllupet og kroningen av kong Håkons sønn, Magnus Lagabøte, så man den første dronningkroningen i Norge: kroningen av prinsesse Ingeborg Eriksdatter i 1261.¹³⁰ Dette ble en tradisjon som fortsatte med Margrete Alexandersdatter sin kroning i 1281. Det som var særlig interessant ved denne kroningen er at dette var det eneste tilfellet der en

¹²⁶ K: 67

¹²⁷ *Skipan fra kong Håkon Magnusson om hird og tjenestemenn* i Norske middelalderdokumenter: 256

¹²⁸ Daae, 1906: 23-24

¹²⁹ Bagge, 2010: 167; 169

¹³⁰ Daae, 1906: 35

dronning ble kronet alene, ettersom hennes ektemann kong Eirik Magnusson allerede var kronet et år før bryllupet. Dette gir et tydelig signal om at dronningkroningen ble ansett som et viktig ritual i seg selv, og ikke bare som en naturlig del av kongekroningen. Dronning Eufemia ble kronet sammen med kong Håkon Magnusson i 1299.¹³¹ Som tidligere nevnt er det sannsynlig at også dronning Isabella Bruce ble kronet. Også kroningen av Blanka av Namur har vi lite dokumentasjon på, men det antas at hun ble kronet sammen med Magnus Eriksson i Oslo i 1337.¹³²

Hvilken posisjon hadde så dronningene i kroningsseremonien? Det er svært begrenset med beskrivelser av kroningsritualer i de norske kildene fra høymiddelalderen. Den viktigste finner vi i Håkon Håkonssons saga, der kroningen til kong Magnus Lagabøte og prinsesse Ingebjørg Eriksdatter blir detaljert beskrevet. Når det kommer til dronningens rolle ved denne seremonien derimot, er det dessverre få beskrivelser i HHs. Ved kroningen til kong Magnus og prinsesse Ingebjørg blir det beskrevet en vakker prosesjon med messesang over hele byen. Først gikk hirdmennene i full klesbunad, deretter sysselmenn og skutelsveiner, så lendmenn som bar på kroningsmateriale. Flere av kongens menn og hva de gjør blir beskrevet i stor detalj, og det samme gjelder kongen og hva han gjør ved kroningen.¹³³ Han følges til alteret, blir slått med kroningssverdet, skifter til full kongsbunad og bærer kronen. Dronningen derimot, blir så vidt nevnt i en bisetning: «Sidan vigde dei dronninga.»¹³⁴ Noe interessant er beskrivelsen av hva som ble båret med i prosesjonen, da det står at det ble brakt med to kongsstaver i sølv, prydet med gull.¹³⁵ Her er det mulig å anta at det ene septeret var ment for kongen, og det andre for dronningen, særlig da vi ser at både kongen og dronningen bærer septer ved utenlandske kroningsritualer.¹³⁶ Videre har vi også sett i seglet til dronning Blanka av Namur at hun holder på et septer. Septer er kjente herskersymboler, og om de norske dronningene ble tildelt dette under seremoniene er dette et tydelig tegn på opphøyelse.¹³⁷

Det er dårlig med beskrivelser når det kommer til dronningen ved kroningsritualet i HHs. Dette kan begrunnes med at det er en kongesaga, og at det følgelig er kongens handlinger og oppgaver som blir satt i fokus. For å få bedre innsikt i dronningenes posisjon ved kroningene kan det derfor være hensiktsmessig å undersøke utenlandsk litteratur. Manuskriptet *Liber Regalis* (Den kongelige bok), ble samlet i 1308 for å beskrive detaljer knyttet til kroningen av

¹³¹ Daae, 1906: 41

¹³² *Ibid*: 42-43

¹³³ HHs: 330

¹³⁴ *Ibid*: 331

¹³⁵ *Ibid*: 330

¹³⁶ LR: 3

¹³⁷ Nyquist, 2017: 334

den engelske kongen Edvard II.¹³⁸ Manuskriptet fungerer som en oppskrift på hvordan kroningen skal foregå, og har i motsetning til kongesagaen, mer detaljerte beskrivelser knyttet til dronningens rolle. I LR kommer det frem at det skal være to troner, en til kongen og en til dronningen, der dronningens ikke kan være høyere enn kongens. Dronningen skal motta følgende regalia: “The Rod with the Dove and Spurs. The Ivory Rod, with the Dove, The Scepter. The Crown.”.¹³⁹ I prosesjonen frem til alteret skal erkebiskoper og biskoper gå fremst, bærende på kongens krone, deretter tre personer som bærer septrene, fulgt av tre riddere. Etter dem går kongen, under en baldakin båret av fire baroner og to biskoper. Deretter tre personer som bærer dronningens regalia.¹⁴⁰ Dronningen går til slutt, også under en baldakin båret av fire baroner og to biskoper.¹⁴¹ Etter kroningen av kongen, følger kroningen av dronningen. Ritualet ved kroningen av dronningen beskrives ved at hun følger erkebiskopen til alteret, hun kneler ned og begge sier en bønn før dronningens krone blir erstattet med en linkveif. Erkebiskopen setter så en ring på fingeren til dronningen og sier «accipe annulum» (motta denne ringen). En bønn blir sagt og kronen blir lagt på alteret, etterfulgt av en ny bønn. Deretter plasseres kronen på hodet til dronningen og erkebiskopen sier «accipe coronam» (motta denne kronen). Etter en følgende bønn blir dronningsepteret plassert i hennes høyre hånd, og elfenbenstangen med duen blir plassert i hennes venstre.¹⁴² Til slutt sies en bønn og dronningen ledes opp til tronen.¹⁴³

Liber Regalis forteller om kroningsseremonien i England, og ikke Norge, men flere av elementene slik som prosesjonen, bæringen av regalia som kronene og septrene og klesskiftet samsvarer med den kroningen vi ser i HHs. Det er mulig at dronningens rolle ved ritualet, slik vi ser den i Liber Regalis, tilsvarer den i Norge, men dette bygger på begrenset med kildegrunnlag. Kroningsritualet i Liber Regalis representerer allikevel det mest sentrale ved kroningen, nemlig opphøyelsen av både kongen og dronningen. Selv om dronningens rolle ved kroningen har fått begrenset med oppmerksomhet i de norske kildene, er det høyst sannsynlig at kroningen medførte en betydelig markering av dronningens posisjon.

Som påpekt av historiker Thomas Småberg, i likhet med Malcomn Vale, var ritualer i middelalderens Norge av stor betydning, ettersom de synliggjorde maktrelasjoner.¹⁴⁴ Videre innebar kroningsseremonien en legitimering av makten til de kronede: de var utvalgt av gud, og stod som guds representanter på jorden. Bandlien og Hoel fremmer en betydelig forskjell på

¹³⁸ Wickham Legg, 1997: 977

¹³⁹ LR: 3

¹⁴⁰ Ibid: 4

¹⁴¹ Ibid: 5

¹⁴² Ibid: 10

¹⁴³ Ibid: 11

¹⁴⁴ Småberg, 2012: 74; Vale, 2001: 207

kronede og ukronede dronninger, der kronede dronninger beskrives som mer offentlige, og mer tilstedeværende i kildene.¹⁴⁵ Som påpekt så blir seremonier og festligheter vektlagt i større grad som følge av europeiseringsprosessen, og den vektleggelsen av eksempelvis kroningsseremoniene til dronningene, kan følgelig ha bidratt til å heve deres posisjon betraktelig.

Dronningens innflytelse

Ved undersøkelsen av Margrete Alexandersdatter ser vi at Lanercost-krøniken står som eneste kilde på eventuell kulturell innflytelse, dette med unntak av bryllupssangen som ble fremført for henne. På samme tid er dette også den kilden som mest eksplisitt fremmer kulturell innflytelse fra en norsk dronning. Det fremgår tydelig at dronningen lærte bort manerer, språk, og viste frem riktig mote. Det kan allikevel argumenteres for at den skotske dronningens innflytelse som er fremmet i krøniken er overdrevet. For det første kan man ikke se bort ifra at dette er en krønike fra nord-England, som kan ha til motiv å fremme sine monarker i et godt lys, og særlig som imponerende skikkelser i møte med andre land. Krøniken forteller at Margrete Alexandersdatter ankom med mye pomp og mange vakter, og var en fremragende representant for Skottland.¹⁴⁶ Det var ikke et nytt fenomen og fremme sitt land i godt lys til sammenligning med andre i middelalderens litteratur, og de samme tendensene ser man også i eksempelvis Håkon Håkonssons saga. Her blir det stadig trukket frem sitater fra utenlandske ambassadører som taler høyt om Norge og det norske hoffet når de er her.¹⁴⁷ Det er følgelig grunn til å tro at dronning Margrete Alexandersdatters innflytelse på det norske hoffet kan ha blitt overdrevet for å sette det skotske monarkiet i godt lys. For det andre må det også påpekes at dronning Margrete bare var dronning ved det norske hoffet i to år før hun døde. Det skal så klart ikke sies at man ikke har mulighet til å lære bort gode manerer, språk og endre moten på så kort tid, men det er allikevel et argument som taler for en begrenset innflytelse.

De to viktigste kildene når det gjelder Isabella Bruce sin mulige innflytelse er som vi har sett inventarlisten over det hun hadde med seg til Norge, og et manuskript i hennes eierskap. Særlig inventarlisten representerer en tydelig påvirkning når det kommer til innføringen av europeisk mote, da hun hadde med seg drakter i eksklusivt og dyrt materiale, deriblant en kappe av kamelpels som høyst sannsynlig var helt nytt i Norge.¹⁴⁸ Når det kommer til klesdrakter og

¹⁴⁵ Bandlien & Hoel, 2017: 309

¹⁴⁶ LK: 22

¹⁴⁷ Bagge, 2010: 171; et eksempel på dette ser vi i HHS s. 261

¹⁴⁸ Wærdahl, 2012: 103

påvirkning vil jeg argumentere for at kjønn får en viktigere rolle. Ved eksempelvis litteratur, skikker og språk, kan kvinnes innflytelse undergraves til fordel for at kongen og hoffets menn fremmes som de største pådriverne. Ved kvinnelig mote derimot, kan man argumentere for at kvinnene naturligvis står sterkere når det kommer til påvirkning, og Isabella Bruce kan eksempelvis ha hatt en stor innflytelse på moten for hoffets kvinner i denne perioden. Når det angår tekstiltyper og tekstilkvalitet, vil innflytelsen derimot kunne anvendes på moten til begge kjønn. Den økte importen av utenlandske tekstiler på slutten av 1200-tallet, samt Håkon Håkonssons forbud mot nye moter i 1308, viser at det har vært en stor utbredelse av europeisk mote innenfor det norske hoffet, og med bakgrunn i brudeutstyret til Isabella Bruce, kan man argumentere for at hun har hatt en innflytelse og vært en pådriver for denne trenden.¹⁴⁹ Manuskriptet som var i hennes eierskap kan tyde på en europeisk innflytelse både med tanke på innholdet og språket. Vi har allikevel begrenset med kunnskap knyttet til bruken av manuskriptet. Vi kan anslå at manuskriptet ble lest av dronning Isabella Bruce sin indre sirkel i Bergen, og som vi har sett kan manuskriptet ha inspirert Gudleiksons bestilling av malerkunsten på alterfrontalet i Nedstryn.¹⁵⁰ Utover dette har vi for lite kildegrunnlag til å påstå noen betydelig påvirkning på europeiseringsprosessen som følge av dette ene manuskriptet, men det kan absolutt argumenteres for at det har vært en del av prosessen.

Eufemias oversettelse av de tre ridderromanene på sin side kan argumentere for en sterk kulturell innflytelse. Olav Solberg går så langt som å si at disse romanene innledet den svenske litteraturen ved inngangen til 1300-tallet.¹⁵¹ Historiker Roger Anderssen har i boken om Eufemia tatt på seg oppgaven i å undersøke publikumet og utbredelsen til Eufemiavisene. Han kommer frem til at de sannsynligvis ble lest opp i festsalen til hertug Erik i Lödöse i 1313 under feiringen av dobbeltbryllupet til hertug Erik og Ingebjørg Håkonsdatter og Hertug Valdemar og Ingebjørg Eriksdatter som fant sted året før.¹⁵² Med utgangspunkt i funn fra det kongelige skattkammeret på Bohus, argumenterer også Anderssen for at visene ble lest opp ved det rikelige hoffmiljøet på Bohus slott. Videre viser han til en større utbredelse av Eufemiavisene utover på 1400-tallet, da man finner dem i «noen av de mest betydningsfulle, mest kjente og mest elskede bøker der størstedelen av den svenske middelalderlitteraturhistorien ble tradert.»¹⁵³

¹⁴⁹ Munro, 2003: 239; *Skipan fra kong Håkon Magnusson om hird og tjenestemenn* i Norske middelalderdokumenter: 256

¹⁵⁰ Bandlien, 2012: 211

¹⁵¹ Solberg, 2012: 184

¹⁵² Andersson, 2012: 238

¹⁵³ Ibid: 239

Kildene knyttet til Margrete Skulesdatter og Blanka av Namur er svært begrenset når det kommer til kulturell innflytelse, der jeg har trukket frem psalteret til Margrete Skulesdatter og seglet til Blanka av Namur for å undersøke innflytelse knyttet til henholdsvis litterær overførsel og påvirkning gjennom klesdrakt. Da psalteret til dronning Margrete Skulesdatter absolutt kan ha vendt den liturgiske tradisjonen i Norge i en mer europeisk retning, er det som nevnt lite til ingen bevis for hennes bestilling av verket, og det er lite som viser til at hun var en pådriver for innføringen og bruken av psalteret. Når det kommer til seglet til dronning Blanka, forteller den også lite om kulturell innflytelse. Det er vanskelig å kunne avlese innflytelse på moten gjennom et segl, samtidig som Blanka av Namur regjerte fra 1335. Som vi har sett gjennom utsendingen til Håkon Håkonsson, hadde den europeiske moten allerede fått fotfeste hos det norske hoffet i 1308, hvilket begrenser innflytelsen dronning Blanka kan ha hatt når det kommer til *innføringen* av europeisk mote.¹⁵⁴

Når det kommer til litterær produksjon, ser vi at funnene i mine analyser samsvarer godt med den europeiske forskningen. Både Earenfight og Parsons konkluderer med at litterær overførsel står sentralt når det kommer til dronningers rolle som kulturoverførere. Earenfight har også gått nærmere inn på metodene for overførsel, der hun trekker frem brudegaver, oversettelser, bestilling og generelt eierskap.¹⁵⁵ Dronning Eufemia bestilte, som vi har sett, oversatte verk, og dette i anledningen av et bryllup. Isabella Bruce på sin side hadde et manuskript i sitt eierskap, noe vi også ser var en økende trend hos dronninger i høymiddelalderen. Når det gjelder dronningers innflytelse ved innføring av nye moter, er forskningslitteraturen svært begrenset både i Norge og Europa. Malcomn Vale bemerket som nevnt den «gotiske» stilen som et gjennomgående kjennetegn ved kunstutøvelsen i Europa i perioden 1250-1350.¹⁵⁶ Som vi har sett beskriver også Hansen moten hos eliten i Europa som gotisk, og hennes beskrivelser av den gotiske moten ser ut til å ha flere fellestrekk med de draktene Isabella Bruce hadde med seg.¹⁵⁷ Vale fremmer videre det franske språket som gjennomgående i den europeiske hoffkulturen.¹⁵⁸ Tilsvarende idealer har vi sett i Kongespeilet og kan følgelig styrke argumentet for den europeiske innflytelsen til Margrete Alexandersdatter og Isabella Bruce, ettersom det er argumentert for at begge leste og talte fransk.

Alle dronningene jeg har tatt for meg, med unntak av dronning Margrete Skulesdatter, er som nevnt kronede, en seremoni som fulgte europeiseringsprosessen. Som vi har sett i

¹⁵⁴ *Skipan fra kong Håkon Magnusson om hird og tjenestemenn* i Norske middelalderdokumenter: 256

¹⁵⁵ Earenfight, 2013: 128

¹⁵⁶ Vale, 2001: 257

¹⁵⁷ Hansen, 1995: 122

¹⁵⁸ Vale, 2001: 286

Earenfight representerer kroningsseremonien flere viktige funksjoner knyttet til dronningen, deriblant en opphøyelse av hennes posisjon som kongelig.¹⁵⁹ Det markerer et skille mellom dronningen og hennes undersåtter, noe vi har sett er et viktig aspekt ved europeiseringsprosessen hovedimpulser.¹⁶⁰ Selv om det står veldig lite om dronningens rolle i de norske kildene, kan man trekke ut enkelte aspekter som viser til deres opphøyde posisjon i forbindelse med seremonien: deriblant deres mottakelse av septer, og ikke minst hvor stort og fullkomment seremoniene blir beskrevet som, prasket med viktige gjester, flotte prosesjoner, sang og vakre klesdrakter. Vi ser også at dronningen har fått en viktigere plass i den utenlandske kilden *Liber Regalis*. Dette kan forklares ved at denne står som en oppskrift på hvordan kroningsritualet skal foregå, dette i motsetning til *Håkon Håkonssons saga*, som er en kongesaga og naturligvis sentrerer seg rundt kong Håkon Håkonsson og kong Magnus Lagabøte fremfor dronningene. Av denne grunn er det naturlig å anta at dronningene har hatt en mer prominent rolle i forbindelse med kroningsseremonien enn det som kommer frem i de få norske kildene vi har knyttet til dette temaet. I tillegg til innføringen av kroningsseremonier har europeiseringsprosessen også medført store endringer knyttet til hoffets posisjon og rolle i det norske samfunnet. Som vi har sett ble hoffet sentrum for kulturell, sosial og politisk utfoldelse, og dronningene var sentrale og opphøyde personer ved dette hoffet.¹⁶¹ Europeiseringsprosessen har følgelig introdusert en ny arena for dronningene til å utøve kulturell innflytelse, særlig i forbindelse med skikker og språkbruk. I lys av beskrivelsene i *Kongespeilet* skal dronningen ha hatt et like stort ansvar når det kommer til utøvelsen av rett skikk som det kongen skal ha hatt. På bakgrunn av dronningenes utenlandske bakgrunn er det derfor naturlig å anta at de har hatt en betydelig innflytelse på språkbruken og skikkene hos det norske hoffet i høymiddelalderen.

Konklusjon

Det er ingen tvil om at dronningene i høymiddelalderen har hatt en medvirkende rolle i forbindelse med europeiseringen av det norske hoffet. Samtidig som elementer slik som en opphøyning av hoffet og innføring av kroningsseremonien er deler av europeiseringsprosessen som har innvirket på dronningens rolle tilbake. Funnene i denne oppgaven viser at man selv med et svært begrenset kildegrunnlag, kan finne flere eksempler der de norske dronningene har bidratt med direkte kulturoverførsel fra Europa til Norge. Europeiske klesmoter, både religiøs og sekulær litteratur og høviske skikker er ting dronningene har tatt med seg fra sine hjemland,

¹⁵⁹ Earenfight, 2013: 84

¹⁶⁰ Bagge, 2010: 327

¹⁶¹ Imsen, 2012: 91-92

og innført hos sine nye hoff. Ved Eufemias tilfelle ser vi også at dronningen har tatt initiativ til bestillingen og oversettelsen av europeiske ridderromaner da hun bodde i Norge. Europeisk forskning viser at dronningene i høymiddelalderen, med utgangspunkt i sin utenlandske bakgrunn, hadde denne viktige funksjonen som kulturelle ambassadører. Mine funn i denne oppgaven viser at dette også er tilfellet hos de norske dronningene, men naturligvis i varierende grad avhengig av hvilke dronninger man ser på.

Den materielle kulturoverførselen jeg har undersøkt i denne oppgaven er klesdrakter og litteratur. Innflytelse gjennom innføring av nye moter har vist seg å være et vanskelig område å undersøke, særlig da det finnes få kilder knyttet til de norske dronningenes moter på denne tiden. Jeg har allikevel argumentert for at dronning Isabella Bruce sannsynligvis har vært en viktig innflytelse ved innføringen av europeiske klesskikker, særlig for kvinnene ved hoffet. Dette med bakgrunn i inventarlisten over hva hun hadde med seg til Norge. Litteratur på sin side er den delen av kulturoverførsel som er mest forsket på både i Europa og i Norge, da dette området tilbyr det bredeste kildegrunnlaget. Da det ikke kan trekkes noen tydelige konklusjoner knyttet til manuskriptet til Isabella Bruce, eller psalteret til Margrete Skulesdatter, ser vi at Eufemiavisene har spilt en markant rolle og hatt en tydelig innflytelse ved de nordiske hoffene.

I forbindelse med skikker, og dronningenes innflytelse på dette området, har jeg med utgangspunkt i Kongespeilet kommet frem til at dronningene har stått som viktige representanter for hvordan man skal oppføre seg ved hoffet. I hvilken grad de har påvirket innføringen av høvisk skikk er vanskelig å konkludere på, men med utgangspunkt i deres rolle som representanter for rett oppførsel, og deres europeiske bakgrunn, er det sannsynlig at de har spilt en viktig rolle også her. Dronningenes språkkunnskaper er også trukket inn som et sentral del av kulturpåvirkning, der jeg har argumentert for at alle de utenlandske dronningene kan ha bidratt til å fremme bruken og viktigheten av både fransk, engelsk og tysk. I tillegg til å undersøke dronningers påvirkning på europeiseringsprosessen, har jeg også sett på hvordan elementer ved europeiseringsprosessen har endret dronningrollen i seg selv. Kroningsseremonien som ble innført som en del av europeiseringsprosessen har bidratt til å opphøye dronningens kulturelle posisjon, da det markerer deres status som en del av kongefamilien, og setter dronningen i en mer offentlig posisjon. Oppgaven viser også at europeiseringsprosessen medførte at hoffet ble et sosialt og kulturelt sentrum i høymiddelalderen, og dronningenes sentrale posisjon hos hoffet viser at denne utviklingen har bidratt til å øke dronningenes kulturelle innflytelse. Europeiseringsprosessen medførte følgelig en endring i dronningens rolle når det kommer til kulturell innflytelse. Med utgangspunkt i det begrensede kildegrunnlaget vi har fra denne perioden, har jeg vist at dronning Isabella Bruce

og dronning Eufemia har vært viktige aktører ved innføringen av europeisk kultur i de nordiske hoffene. Kildene er derimot for svake til å trekke noen tydelige konklusjoner når det gjelder de andre dronningene jeg har undersøkt, og hvor stor innflytelse disse har hatt er derfor mer usikkert.

Litteraturliste

Kilder:

- *Herr Ivan*, utg. Erik Noreen, Samlinger utgivna av Svenska fornskriftssällskapet. (Uppsala 1931).
- *Florez och Blanzeflor*, utg. Emil Olson, Samlinger utgivna av Svenska fornskriftssällskapet. (Lund 1956).
- *Håkon Håkonssons saga*, i utgave ved Knut Helle (1963, 2. utg). (Det Norske Samlaget).
- *Kongespeilet*, i utgave ved A.W. Brøgger. (1947). H. Aschehoug & Co.
- *The Chronicle of Lanercost*, i utgave ved Maxwell, H. Glasgow (1913). James Maclehose and Sons.
- DN: *Diplomatorium Norvegicum*, utg 19, 390
- Calender of Documents relating to Scotland, II n. 675.
- *Liber Regalis* i utgave ved Thomason / E.1081[3]; Wing (2. utg, 1994) / C5215 (Printet av R.D. for Charls Adams, 1661). Hentet fra:
<https://search.proquest.com/docview/2240929980/512A3EFB56484841PQ/1?accountid=12870>
- *Skipan fra kong Håkon Magnusson om hird og tjenestemenn*, utsendt 17.juni 1308 (Tønsberg). Norske middelalderdokumenter i utvalg ved Bagge, S. Smedsdal, S.H. og Helle, K. (1973). Universitetsforlaget.

Litteratur:

- Andersson, R. (2012). Eufemiavisenes publikum. I Bandlien, B (Red.), *Eufemia – Oslos middelalderdronning* (s. 233-247). Dreyer Forlag.
- Bagge, S. (2010). *From Viking Stronghold to Christian Kingdom – State formation in Norway, c. 900-1350*. Museum Tusulanum Press.
- Bagge, S. (2000a). *Mennesket i middelalderens Norge – tanker, tro og holdninger 1000-1300*. Aschehoug.
- Bagge, S. (2000b). Innledende essay. i *Kongespeilet*. De norske bokklubbene.
- Bak, J.M. (1993). Roles and Functions of Queens in Arpadian and Angevin Hungary (1000-1386 A.D.). I Parsons, J.C. (Red.), *Medieval Queenship* (s. 13-25). Sutton Publishing Limited.

- Bampi, M. (2012). Flores och Blanzeflor. I Bandlien, B (Red.), *Eufemia – Oslos middelalderdronning* (s. 216-223). Dreyer Forlag.
- Bandlien, B. (2012). Dronning Isabellas bok. I Bandlien, B (Red.), *Eufemia – Oslos middelalderdronning* (s. 109-111). Dreyer Forlag.
- Bandlien, B & Hoel, H.M. (2017). Dronninger som strateger og kulturbærere i middelalderen. I Kjelsrud, K & Løkka, N (Red.), *Dronningen i vikingtid og middelalder* (s. 297-331). Scandinavian Academic Press.
- Brinchmann, C. (1924). *Norske konge-sigiller og andre fyrste-sigiller fra middelalderen*. Det mallingske bogtrykkeri.
- Bø, R.M. (2017). Margrete Skulesdatters og Kristina Håkonsdatters psaltere. I Kjelsrud, K & Løkka, N (Red.), *Dronningen i vikingtid og middelalder* (s. 273-279). Scandinavian Academic Press.
- Daae, A. (1906). *De norske kongers hyldning og kroning'*. Feilbeeg & Landmark (Chr. Dybwad).
- Earenfight, T. (2013). *Queenship in Medieval Europe*. Palgrave MacMillan.
- Eriksen, S.G. (2012). Litterær kultur i Norge i Eufemias tid. I Bandlien, B (Red.), *Eufemia – Oslos middelalderdronning* (s. 157-173). Dreyer Forlag.
- Hansen, H.H. (1955). *Våre klær gjennom tidene* (H. Englestad, Overs.). J.W. Cappelen forlag.
- Hoel, H.M. (2012a). Fyrstedatteren fra Rügen som ble norsk dronning. I Bandlien, B (Red.), *Eufemia – Oslos middelalderdronning* (s. 35-50). Dreyer Forlag.
- Hoel, H.M. (2012b). Hertig Fredrik av Normandie og arven fra Braunschweig. I Bandlien, B (Red.), *Eufemia – Oslos middelalderdronning* (s. 203-216). Dreyer Forlag.
- Holck, P. (2012). Eufemias herkomst og familie. I Bandlien, B (Red.), *Eufemia – Oslos middelalderdronning* (s. 50-59). Dreyer Forlag.
- Imsen, S. (2012). Dronningrollen. I Bandlien, B (Red.), *Eufemia – Oslos middelalderdronning* (s. 83-99). Dreyer Forlag.
- Kjelsrud, K. & Løkka, N. (2017). Dronningens historie. I Kjelsrud, K & Løkka, N (Red.), *Dronningen i vikingtid og middelalder* (s. 9-43). Scandinavian Academic Press.
- Lodén, S. (2012). Herr Ivans eventyr. I Bandlien, B (Red.), *Eufemia – Oslos middelalderdronning* (s. 194-203). Dreyer Forlag.

- Mundal, E. (2004). Sagalitteraturen. I Haugen, O.E. (Red.), *Handbok i norrøn filologi* (s. 267-303). Fagbokforlaget.
- Munro, J.H. (2003). Medieval Woolens: the western European woollen industries and their struggle for international markets, c. 1000-1500. I Jenkins, D. (Red.), *The Cambridge History of Western Textiles I* (s. 228-325). Cambridge University Press.
- Nyquist, B. (2017). Dronning- og hertuginnesegl. I Kjelsrud, K & Løkka, N (Red.), *Dronningen i vikingtid og middelalder* (s. 331-357). Scandinavian Academic Press.
- Olsen, T.D. (1965). Den høviske litteratur. I Bekker-Nielsen, H. Olsen, T.D & Widding, O (Red.), *Norrøn fortellerkunst* (s. 92-108). Akademisk forlag.
- Orning, H.J. (2017). Høymiddelalderens konger og dronninger. I Kjelsrud, K & Løkka, N (Red.), *Dronningen i vikingtid og middelalder* (s. 249-273). Scandinavian Academic Press.
- Parsons, J.C. (1993a). Family, Sex and Power: The Rhythms of Medieval Queenship. I Parsons, J.C. (Red.), *Medieval Queenship* (s. 1-13). Sutton Publishing Limited.
- Parsons, J.C. (1993b). Mothers, Daughters, Marriages, Power: Some Plantagenet Evidence, 1150-1500. I Parsons, J.C. (Red.), *Medieval Queenship* (s. 63-79). Sutton Publishing Limited.
- Sandmo, E. (2015). *Tid for historie – En bok om historiske spørsmål*. Universitetsforlaget.
- Småberg, T. (2012). En dronnings skuespill: ritualer ved kong Håkons og dronning Eufemias hoff. I Bandlien, B (Red.), *Eufemia – Oslos middelalderdronning* (s. 73-83). Dreyer Forlag.
- Solberg, O. (2012). Eufemiavisene og balladen. I Bandlien, B (Red.), *Eufemia – Oslos middelalderdronning* (s. 184-194). Dreyer Forlag.
- Thuesen, N.P. (1991). *Norges dronninger gjennom 1000 år*. Tiden norsk forlag.
- Vale, M. (2001). *The Princely Court – Medieval Courts and Culture in North-West Europe*. Oxford University Press.
- Vedeler, M. (2007). *Klær og formspråk i norsk middelalder*. Doktorgradsavhandling NTNU.
- Wickham Legg, L.G. (1997). Liber Regalis. I F.L. Cross (Red.), *The Oxford Dictionary of the Christian Church* (3.utg) (s. 977). Oxford University Press.
- Wærdahl, R.B. (2012). Dronning Isabella Bruce. I Bandlien, B (Red.), *Eufemia – Oslos middelalderdronning* (s. 99-112). Dreyer Forlag.

